

A szegedi zsidó polgárság emlékezete

Ha városunkat mi, mai lakói valóban bírtokunkba szeretnénk venni, meg kell ismerkednünk nemcsak jelenével, hanem múltjával is, hogy mindenestül magunkénak érezzük, és jövőjéről, benne a magunkról is, a valóságnak megfelelően gondolkodhassunk. *Szeged története egy kevésbé ismert részének: zsidó polgársága történetének Zombori István szerkesztésében szentelt egy kötetet a Móra Ferenc Múzeum, amelyben a címben jelzett témakörben szervezett szimpozion előadásait tette közzé. A tanulmánygyűjtemény zsidónak és nem zsidónak egyaránt tanulságos olvasmány, különösen a mai időkben, amikor az indulatokat is lefojtó negyven év után nemcsak az alkotó és építő szándékok kapnak szabad teret, hanem a romboló, pusztító eszmék és érzések is hamarabb felszínre kerülhetnek, amikor politikai csoportok és pártok vitái során a felek az antiszemitizmus éledéséről beszélnek.*

A kötet szerzői: *Apró Ferenc, Haraszi György, Karády Viktor, Lengyel András, Marjanucz László, Péter László, Sipos József és Zombori István* a történettudomány objektív módszereit felhasználva közelítik meg a kérdéskört, jó példát adva a további kutatómunkához. Csak efféle módon lehet valós eredményekre jutni, csak ilyen feltáró munka eredményeinek a nyilvánosságra hozásával ismerhetik meg igazán az országban lakó népek és nemzetiségek egymást. Eme kutatások azért is fontosak, mert tévhiteket szüntethetnek meg, göröcsöket oldhatnak fel, és egymás értékeit ismerhetjük meg belőlük. A kötetet azért is üdvözljük, mert *Lőw Immanuel és Kulinyi Zsigmond* kötete óta ilyen alapossággal nem foglalkoztak a szegedi zsidóság múltjával, és annak a polgárságnak a történetével, amely a szegedi polgárság német eredetű részével együtt meghatározó szerepet játszott a város újkori történetében.

A tanulmányok olvasása közben arra is ráébredünk, mennyire bonyolult folyamat egy olyan népcsoport, nemzetiség asszimilálódásának a kérdése, amely nagyon tudatosan ápolta hagyományrendszerben, amelynek fenntartásában segít a közösség összetartó ereje, a vallás lelket megkötő ereje és a diaszpóra lét évezredek óta berögzült számos reflexe. Am azt is bemutatja e kötet, hogy bármely kisebbségi lét tagjainak csak torzult létet, a teljes élet hiányát adhatja, ha az egyes közösségek és azok egyes tagjai nem azonosulnak az ország, amelyben élnek, legfontosabb céljaival, és nem vállalnak részt azok megoldásában.

Szeged gazdasági szerepéből következően Temesvárral és Araddal együtt azon városok közé tartozott, amelyekben a Dél- és Délkelet-Alföldön a legnagyobb számú zsidó népesség élt a monarchia időkben. Emlékét a méreteiben is tiszteletet parancsoló zsinagóga ma is őrzi. Ezen közösség nagy többsége nyugatról és Közép-Magyarországról érkezett a múlt század első felében. Karády Viktor szerint éppen eme származási helyek volt nagy szerepe abban, hogy a szegedi zsidóság az ortodoxiával szemben (amelyet elsősorban a Lengyelországból jövő bevándorlók képviseltek, és éltek szabályai szerint) a reformált (neológ) vallást követte, amely inkább lehetővé tette az asszimilációs folyamat megindulását, illetve a beilleszkedést az új környezetbe. A szegedi zsidóságnak a neológ vallási formákat követő, az asszimilálódás bonyolult folyamatával rokonszenvező magatartása meghatározó volt nagyobb területet illetően, ugyanis befolyása kiterjedt arra a területre, amelyet mai szóval Szeged vonzás- vagy piac körzetének nevezünk. Csongrád, Csanád, Békés, Bács-Bodrog, Pest és Torontál megye tartozott e területhez, itt érvényesülhetett a szegedi neológia hatása, amelynek a nemzetközi hírű két szegedi főrabbi, apa és fia: Lőw Lipót és Lőw Immanuel álltak az élén tudásuk által szerzett tekintéllyükkel. (A kötetben Haraszi György foglalkozik Lőw Lipóttal újságjának, a Ben-Chanonja-nak a bemutatása kapcsán.)

A szociológus Karády Viktor Az asszimiláció Szegeden (Szociológiai Kérdés-vázlat) című írásában a folyamatot több oldalról mutatja be. A nevelés, a családi és vallási élet, a pályaválasztás területeit vizsgálja, és számos következtetést levonva többek közt megállapítja, hogy a „nyitás” ellenére sem esett szét a közösség, amelynek összetartó erejét a vallás, a kultúra és a bennük megnyilvánuló tekintélyelv biztosította, ám a közösség tagjai sokat nyertek nagyobb mozgási szabadságukkal. A szerző szerint az „össztársadalmi modernizációs mozgások erőterében öt területen jöttek össze, találkoztak az érvényesülési és specifikusan asszimilációs stratégiák”: Ezek a státusz mobilitás, a földrajzi migráció, a szakmai rétegmobilitás, a műveltségi tőke felhalmozása és a racionális élettervezés. Íme azok a helyek, ahol választ kaphatunk arra, milyen eszményeket követve volt lehetséges áldozatos munkával a háttérbe szorított helyzetéből igen jó társadalmi pozícióba kerülnie egy közösségnek. Példa értékű az a válasz, amelyet a modernizáció kihívásaira adtak.

A további tanulmányok ezen zsidó polgárság mértéket adó képviselőiről: politikai és kulturális életéről, gazdasági tevékenységéről szólnak. Péter László Kiss Dávidról, Sós Aladarról, Horváth Istvánról, Horváth Istvánné Kulmár Ilonáról és Back Endréről rajzol érzékletes képet. Apró Ferenc Zsidó képzőművészek Szeged művészettörténetében (1901–1945) címmel írt rendkívül adatgazdag tanulmányt. Ugyanezt tette Lengyel András Zsidók a szegedi újságírásban című munkájában. Zombori István, Fenyő Mátyás kulturális életútját mutatja be. Ezen írások példákkal illusztrálják mindazt, amit Karády leír. Így kerekedik ki a tanulmánykötet eszméi egysége. Általánosítva a közösség egészére tett megállapításokat az egyes bemutatott életutak igazolják.

Sipos József azt vizsgálta, miként alakultak a szegedi zsidóság törekvései az 1920-as nemzetgyűlési választásokon. Marjanucz László pedig Zsidó bérlok és kereskedők Kiskundorozsmán a reformkorban című dolgozatában azt írja le, miként eresztették gyökeret a kun községben a közösség tagjai. Ismét egy fontos, a szakirodalom által már korábban észrevett megállapítás igazolódik. A zsidóság modernebb kereskedelmi gyakorlatával szorította ki a görögöket kereskedelmi pozícióikból. A mód egyszerű volt. A görög a boltban várta üzletfelét, a zsidó házhöz ment. Hátrányát mozgékonyágával előnyvé változtatta.

A múzeum történetészei értékes munkát tettek közzé, bíznunk abban, hogy a szegedi szerbek és a német polgárság körülményeinek feltárását is programjukba veszik a közeljövőben.

BLAZOVICS LÁSZLÓ

JÖTTEK, LÁTTAK ÉS...

Alig maradt hírmondójuk

A török hódoltság elleni első szerb népfelkelést követő megtorlás elől menekülve — a törökudulás pusztította, elnéptelenedett Bácska és Dél-Alföld benépesítésére — Lipót császár hívására, 1690-ben mintegy 40 ezer szerb érkezett Csernojevic Arsen ipeki pátriárka vezetésével, a már felszabadított dél-magyarországi területekre.

Szerbek korábban is éltek az akkori Magyarország területén; például árpádiházi királyaink uralkodása alatt családi kapcsolataik révén, vagy a törökkel érkezve, azt szolgálva — igaz kis számban.

A lipóti hívásra bevándorolt szerb népcsoport akkor jelentős katonai és gazdasági tényezőként a császártól 1695-ig jelentős engedményeket kapott: a korábbi gyakorlattal szemben a pravoszláv szabadon gyakorolhatták vallásukat, megszűnt erőszakos katolizálásuk, mentesültek az egyházi tízed fizetése alól, illetve saját egyházuk számára fizethették be azt. Ezzel biztosították kulturális-oktatási bázisuk magyarországi megalakulását, majd szélesítését. Egyetlen, ám legjelentősebb vágyuk viszont nem teljesülhetett: nem sikerült új otthonra lelniük, hiába követelték korlátozott autonómiát, illetve öngazdálkodást.

E törekvésükkel manipulálva ugyanis a mindenkori uralkodó — a horvátok mintájára — folyamatosan sakkban tarthatta magyar politikai ellenzékét. Ennek megfelelően a harcosságról és túlfutott nemzeti érzelmeikről hírhedt rác határőrök mind a Rákóczi, mind az 1848–49-es szabadságharc idején többnyire a császárt szolgálták. Ennek okait azonban Rákóczi és Kossuth nemzetiségi politikájában is fellelhetjük. A szerbek végül csupán bizonyos szintű kulturális-vallási önállóságot szereztek, s a monarchia széthullásával jelentős számban telepedtek

Csongrád megyében a legutóbbi népszámlálás adatainak tanúsága szerint félezernyi szerb él. Közülük legtöbben, 180-an Deszken, ami az ottani lakosság 6,95 százalékát teszi ki. Újszentivánon és Magyarcsanakdon lélekszámuk nem éri el a százat, Szegeden és Szőregen pedig 180-an vallják magukat szerb nemzetiségűnek.

Most, hogy a kisebbségek helyzete Közép-Kelet-Európa-szerte ismét a figyelem középpontjába került, s a mesterségesen kialakított határvonalak mentén a szomszédos országok kölcsönösen számon kérik a határ túlsó oldalán rekedt „véreik” helyzetét, erőszakos asszimilációs törekvésekkel vádolva egymást, tanulságos lehet a Szegeden háromszáz éve nagy számban letelepedett szerbek történetét felelevenítenünk.

vissza a Versailles után létrejött Szerb Királyság területére.

*

A szegedi szerbek a váron kívül a Palánkban telepedtek meg. Az 1700-as években számuk mintegy kétezerre tehető. Ebben az időben a rácok uralták a város kereskedelmét, a családfők 7,7 százaléka volt iparos. Már ekkor saját nyelvű iskolájuk volt, s Szegeden nyelvelt a szerb püspök (metropolita) is.

A Rákóczi-szabadságharc idején a rác határőrség a császárt támogatva végig a kuruc csapatok ellen harcolt, ilyen körülmények között a város magyar ajkú lakossága nem mert Rákóczihoz csatlakozni, többek között ennek is köszönhető, hogy Szeged nem kerülhetett kuruc kézre.

A déli határvidéken a rác-kuruc csatározások olyannyira elhúzódtak és elfajultak, hogy mindkét oldalon a polgári lakosságon elkövetett atrocitásokkal — gyakran asszonyok és gyerekek kardélre hányásával — kivántak bosszút állni egymáson a portyázó szabadcsapatok. Talán a magyar-szerb viszony elmérgesedésének is köszönhető az, hogy 1730-ban a szerbek megkezdték kiköltözésüket Szegedről, Gyálra, Újszentivánon, valamint Szőregen megtelepedve. Ennek ellenére továbbra is

fenntartották a város kereskedelmi életében játszott szerepüket, sőt hivatalaiban is helyet kaptak.

Az 1848–49-es szabadságharc idején a szegedi szerbek Kossuth nemzetiségi programját nem fogadták el, bár korábban Széchenyi reformgondolataival rokonszenveztek. Ismét a bécsi udvart szolgálták fegyveresen, de ugyanakkor Damjanich vörös sikkái közt is szép számmal fellelhetők voltak. Szegeden újra kiéleződött a magyar-szerb ellentét, melynek következménye az lett, hogy egy félreértésnek köszönhetően, a szegedi nemzetőrök 1848. október 15-én Szegeden és Szőregen lemészárolta a szerb lakosság egy részét.

A szegedi szerbek krónikája talán idáig követendő, hiszen 1761-ben még 9 ezer pravoszláv hívót tartottak számon, de 1870-re már csak 484-en maradtak. A város további életében szerepük elhanyagolhatóvá vált, a Szeged környéki falvak pedig mára elmagyarosodtak.

Az, hogy a deszki, újszentiváni és szőregi szerbek mégis megőrizték nemzeti identitásukat, s kevésbé asszimilálódtak, elsősorban a megőrzött hagyományaikhoz való ragaszkodásukkal és a egyes házasságoktól való tartózkodásukkal magyarázható.

VARGA IVÁN

ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR

„Bőrfejű közvélemény”

Úgy hallom: bőrfejűek járnak az országot. Sűrű csatarendben száguldanak fekete motorjaikon, vidéki városokat céloznak be, és — mint a westernfilmekben — vészjóslóan megállnak a főtéren. Körülnéznek és cigányokat keresnek. Hamarosan meg is találják őket, és kutatásuk célpontjait jól elverik, mert — úgy mond — megérdemlik.

Mint tudjuk, a cigányok aszociálisak, hangosak, időnként cigányul beszélnek és viselkednek: többnyire sűrű fekete a hajuk és cifra ruhákban szeretnek járni. A bőrfejűek kopaszok és fekete ruhában szeretnek járni. Már ebből is látszik, hogy alapvetően különböznek a cigányoktól. Egerben, Szolnokon már voltak, úgy tudom most Szeged felé tartanak.

Minden jobb, mint sehova sem tartozni. Az azonosulási és csoporthoz tartozási vágy hatalmas, csak néhány, a törzsfelépítés során beprogramozott ösztön, mint az éhség vagy a szexualitás olyan erős, mint ez a vágy. Az etnikai csoporthoz tartozás sarkalatos előnye elsősorban az, hogy annak kollektív agressziójában a csatlakozó haladéktalanul részt vehet. Minél többen vagyunk, annál nagyobb erejű lehet ezen agresszió ösztönöszerű ösereje.

Állítólag a cigányok bosszút esküdtek, így agresszív kettős csoportok alakultak ki.

Az érzelmi izgalom gátolja a racionális teljesítményt, s ez egyik emóciófajtára sem igaz annyira, mint a kollektív etnikai gyűlöletre, amelyet mi nemzeti gyűlölködés vagy nacionalizmus néven nagyon is jól ismerünk. A gyűlölet rosszabb, mint a vakság vagy a sükettség, mert minden olyan hirt, melyet közvetítünk, meghamisít, vagy az ellenkezőjére fordít. A gyűlö-

let hihetetlenül ostobává tesz. Ezért nehéz bizonyítani azoknak, akik gyűlölnék bennünket, hogy mi lenne jó nekik. Nehéz bizonyítani a bőrfejű közvéleménynek, hogy nagyon sok bennszülött nyelvben a saját törzs megnevezése egészen egyszerűen „ember” jelent. A bennszülöttek önmagukat egyedi fajnak tekintik — a többiek nem teljes értékű emberek —, így módon a szomszédos törzs valamely tagjának agyonvérese nem jelent tényleges gyilkosságot. A „látszafaj” képződésének folyamata ez: az ellenséggel szemben tehát olyan dühöt érzünk, amelyet még a leggonoszabb ragadozóval szemben sem, csakis más ember iránt érezhetünk. Akár le is lehetjük, hiszen nem valódi ember. Vagy egyszerűen megtiltjuk neki, hogy olyan legyen, amilyen. Rávesztjük, hogy olyan igazi legyen, mint mi: az én nyelvemen beszéljen, az én viseletemet hordja. Ha a látszatellenesség 20 százalékos ember, bezzeg én 80 százalékos, akkor még kinyithatja a száját és használhatja a saját nyelvét. Ha százalékon aluli hallgasson. A bőrfejű közvélemény törvényes győzelmének diadalát ünneplhetjük az új szlovák nyelvtörvényben. Lehet, hogy jót tenné, ha az egész Közép-Kelet-Európa leborotválna a fejét. A kopasz fej elképzelhető, hogy reakcióképessé tenné.

A közvéleménynek olyan foku tehetetlensége van, hogy csak nagy holtidő elteltével reagál az új hatásokra; azon kívül kedveli a durva egyszerűsítéseket, ami kilengésre, szélsőségekre hajlamosít. Ezért az ellenzéknek, mely a közvéleményt bírálja, csaknem mindig igaza van. (Újabb kilengés csak akkor következik be, ha egyszerűen az ellenzék véleménye válik közössé — ekkor újabb szélsőség várható az ellentétes irányban...)

A szociális és „másfajta” fajtáraink elleni föllépésre genetikus gyökerű reakciók rendszere készítet bennünket, egy misztikus „jogerzés”. Ha az idegen kultúra embere — nyelvével, öltözetével, létével — „tűntet” a mi kultúránk ellen, az igazságosság elfogult érzésével szállunk szembe vele, s a civilizált ember legembertelenebb viselkedésmódjait produkáljuk. Veti teni kezünk — és belátjuk az idegen, a kisebbség, az ál-ellenség belőlünk kivett képebe mindazt, ami saját kultúránkkal és saját magunkkal való elégedetlenséggel szembeállíthat. Bűnbakot találunk saját kudarcainkon — s ez már jól ismert jelenség. *Gonosz karikatúrák letünk.* Minden képzeletet fölülmúl, ami bennünk és köztünk történik. Pedig a XX. század már eleget tapasztalt. Ha az egész Közép-Kelet-Európa mégis csak leborotválja a fejét, több lehetőségünk is lesz, hogy értelmezzük ezen cselekedet jelképes értelmét.

Egyes kultúrákban a kopasz fej a gyász jele, másutt a szegényé. De a bőrfejűség egyértelműen utalhat az állati agresszió bennünk meglévő kifrithatatlanságára. És a civilizált ostobaságra, amely nem hajlandó önmagába nézni, csak a másikra. Veti tőgépnek használja magát, és csak a másikban fedezi föl azt, ami mindannyiunkban közös. Hogy ezekkel a „közösökkel” hogyan bánjunk, erre kellene halaszthatatlan odafigyelnünk. Azok az automatizmusok és primitív technikák, ahogy ezeket az agresszív erőket kezeljük — és kezeljük velünk — nem szabad, hogy újra közössé legyenek. A kopasz fej jelenthet bölcsességet is — nem egészen újat. Régit. Öregt. Tapasztalatot. Érvényes tekintélyt, amely megállít parancsolhat — de magunknak! Mindannyiunk fején bőr van, és „cigányok” vagyunk...

(A kisszótar Konrad Lorenz állatviselkedéstanai kutatásainak felhasználásával készült...)

G. NAGY IBOLYA